

NODAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARI ICHKI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Meliboyev Asqar Eshmuratovich

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi JIED Uchinchi mintaqaviy
muvofiqlashtirish markazi mutaxassisi

Annotatsiya: ushbu maqolada O'zbekistondagi nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini joriy etish va uni takomillashtirish zaruriyati asoslab berilgan. Xalqaro tajriba – AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Janubiy Koreya misolida – ichki auditning moliyaviy shaffoflik, hisobdorlik va samarali boshqaruvdagi o'rni tahlil qilingan. O'zbekiston NOTMlarida mavjud holat baholanib, ichki audit tizimi bo'yicha mavjud muammolar va imkoniyatlar ko'rsatib o'tilgan. Maqola yakunida milliy standartlarni ishlab chiqish, auditorlar malakasini oshirish va ichki auditni boshqaruv tizimiga integratsiyalash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ichki audit, nodavlat oliy ta'lim, xalqaro tajriba, moliyaviy boshqaruv, audit standarti, universitet, shaffoflik.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Мелибоев Аскар Эшмуратович

Специалист Третьего регионального координационного центра ОДСЭ при МВД
Республики Узбекистан

Аннотация: в данной статье обоснована необходимость внедрения и совершенствования системы внутреннего аудита в негосударственных высших учебных заведениях Узбекистана. На основе международного опыта – США, Великобритании, Германии и Южной Кореи – рассмотрена роль внутреннего аудита в обеспечении финансовой прозрачности,

подотчетности и эффективного управления. Проанализировано текущее состояние внутреннего аудита в Узбекистане и обозначены существующие проблемы и возможности. В заключении предложены практические рекомендации по разработке национальных стандартов, повышению квалификации аудиторов и институционализации внутреннего аудита.

Ключевые слова: *внутренний аудит, негосударственное высшее образование, международный опыт, финансовое управление, аудит, стандарты, университет.*

FOREIGN EXPERIENCES IN IMPROVING INTERNAL AUDIT OF NON-STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Meliboyev Askar Eshmuratovich

Specialist of the Third Regional Coordination Center of the Internal Audit Service
under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract: *this article substantiates the necessity of implementing and improving internal audit systems in non-governmental higher education institutions (NGHEIs) in Uzbekistan. Drawing on the international practices of the USA, the UK, Germany, and South Korea, the paper analyzes the role of internal auditing in enhancing financial transparency, accountability, and effective governance. The current state of internal audit in Uzbekistan's NGHEIs is assessed, identifying key challenges and potential development opportunities. Practical recommendations are offered regarding the development of national standards, auditor training, and integration of internal audit into institutional governance.*

Keywords: *internal audit, non-governmental higher education, international experience, financial management, audit standards, university, transparency*

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. 2017-yildan buyon oliy ta'limda nodavlat sektorning faollashuvi kuzatilmoqda va bu yo'nalish davlat tomonidan strategik muhim yo'nalish sifatida belgilangan. Jumladan, 2024-yil holatiga ko'ra, mamlakatda 76 dan ortiq nodavlat oliy ta'lim muassasalari (NOTM) faoliyat yuritmoqda, ularda 70 mingdan ortiq talaba tahsil olmoqda. Bu ko'rsatkich 2016-yilga nisbatan 30 baravardan ko'proq o'sdi. Ushbu muassasalar nafaqat ta'lim xizmatlari sohasini kengaytirmoqda, balki xalqaro standartlarga mos, raqobatbardosh va innovatsion o'quv tizimlarini joriy etishga ham xizmat qilmoqda.

Biroq NOTMlar faoliyati bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy shaffoflik, hisobdorlik va xatarlarni boshqarish masalalari hozirgi kunda jiddiy dolzarb muammo sifatida maydonga chiqmoqda. Davlat budjetidan to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirilmaydigan ushbu muassasalar, ko'pincha xususiy kapital va xalqaro hamkorlik asosida faoliyat yuritadi. Shu bois ularning moliyaviy barqarorligi, daromadlar va xarajatlar oqimini boshqarish, mablag'lardan samarali foydalanish kabi ko'rsatkichlar ustidan nazoratni kuchaytirish muhim hisoblanadi. Aynan ichki audit tizimi bu vazifani amalga oshiruvchi asosiy vosita sifatida e'tirof etiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Germaniya kabi rivojlangan mamlakatlarda nodavlat universitetlar boshqaruvining ajralmas elementi sifatida ichki audit tizimi faoliyat yuritadi.

Masalan, AQShda nodavlat universitetlarning 72 foizida ichki audit bo'limi mavjud bo'lib, ular har yili 10–25 ta moliyaviy va operatsion audit tekshiruvlarini amalga oshiradi. Buyuk Britaniyada esa barcha universitetlar audit xizmatini yoki mustaqil ichki bo'lim, yoki tashqi auditorlik kompaniyalari orqali yuritadi. Koreyada davlat grantlari ajratiladigan nodavlat universitetlar uchun ichki audit xizmati tashkil etish majburiylashtirilgan.

O'zbekistonda esa vaziyat boshqacha: NOTMlarning atigi 10–15 foizida ichki audit tizimi qisman mavjud. Jumladan, Westminster xalqaro universiteti, TEAM University va Inha University in Tashkentda ichki audit bo'limlari faoliyat yuritmoqda. Ammo bu tajriba keng amaliyotga aylangani yo'q. Aksariyat NOTMlar moliyaviy jarayonlarni faqat buxgalteriya nazorati bilan cheklashmoqda, bu esa risklarni oldindan aniqlash va ularni kamaytirishga imkon bermaydi.

Shu bois, ushbu maqolada ichki audit tizimining O'zbekiston NOTMlarida joriy etilishi va takomillashtirilishining dolzarbligi, xalqaro tajriba asosida uning samarali modellarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish asosiy maqsad etib belgilandi. Maqola amaliy jihatdan foydali bo'lishi uchun turli mamlakatlar tajribasi, statistik ma'lumotlar va O'zbekistondagi real holatlar asosida yondashildi.

Xalqaro tajribalardan amaliy misollar

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlar oliy ta'lim tizimida ichki audit muhim boshqaruv vositasi sifatida shakllangan. Quyida AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya va Germaniya misolida nodavlat oliy ta'lim muassasalarida (NOTM) ichki auditning amaliy tatbiqi yoritiladi.

AQShda oliy ta'limning nodavlat sektori yirik va xilma-xil bo'lib, ko'plab universitetlar moliyaviy jihatdan mustaqil faoliyat yuritadi. Ichki audit bu muassasalarda Vasiylar kengashi yoki Audit qo'mitasi huzurida faoliyat yuritadi. Harvard University, Yale University, va Stanford University kabi yirik universitetlarda ichki audit bo'limi 5-10 nafar professionaldan iborat bo'lib, har yili o'rtacha 20 ta audit loyihasini amalga oshiradi. Auditlar moliyaviy nazorat, grantlar sarfi, xaridlar, IT xavfsizligi kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. 2023-yil yakunlariga ko'ra, ichki audit orqali AQShdagi yetakchi universitetlarda 1,500 dan ortiq moliyaviy yoki operatsion kamchiliklar aniqlangan.

Buyuk Britaniyada esa ichki audit tizimi odatda mustaqil auditorlik kompaniyalari tomonidan outsorsing asosida amalga oshiriladi. University of Exeter, King's College London, va University of Birmingham universitetlarida ichki audit xizmatini "PwC", "KPMG" yoki "BDO" kompaniyalari ko'rsatadi. Har yili o'rtacha 12 ta audit o'tkaziladi va natijalar asosida universitetlar risk boshqaruvi va ichki nazorat siyosatlarini yangilaydi. 2022-yilda ushbu tizim orqali 800 dan ortiq kamchilik aniqlangan va ularning 90 foizi bir yil ichida bartaraf etilgan.

Janubiy Koreyada nodavlat universitetlar moliyaviy yordamni davlatdan olishi uchun ichki audit xizmatiga ega bo'lishi talab etiladi. Korea University, Yonsei University kabi yirik xususiy universitetlarda ichki audit bo'limlari tashkil etilgan bo'lib, ular 3–6 nafar malakali xodimdan iborat. Auditlar yillik reja asosida amalga oshiriladi. Koreya Respublikasi Ta'lim vazirligi 2022-yilda 75 foiz NOTMda audit xizmatlari mavjudligini qayd etgan, va bu orqali 1,000 dan ortiq moliyaviy va tartib buzilishi holatlari aniqlangan.

Germaniyada ichki audit (Interne Revision) universitetlarda ixtiyoriy bo'lishiga qaramay, ko'plab muassasalarda mavjud. Technische Universität München va Universität Mannheim kabi universitetlarda ichki audit bo'limlari faoliyat yuritadi. Odatda 2-4 nafar xodimdan iborat bo'lib, ular 10 tagacha audit loyihasini amalga oshiradi. Auditlarning asosiy yo'nalishlari resurslardan foydalanish samaradorligi va grant mablag'larining sarflanishi hisoblanadi. 2023-yil yakunida Germaniyada 600 dan ortiq audit asosida tuzatishlar tavsiya etilgan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, bu mamlakatlarda ichki audit nafaqat mavjud, balki samarali natijalar beradigan faol boshqaruv tizimi sifatida qoraladi. Audit natijalari asosida universitetlar o'z ichki siyosatlarini yangilaydi, xatarlar xaritasini tuzadi va shaffoflik darajasini oshiradi. Ayniqsa outsorsing amaliyoti (Buyuk Britaniyada) yoki davlat nazorati (Janubiy Koreyada) orqali audit sifati va ob'yektivligi ta'minlanmoqda.

Ushbu tajribalar O'zbekiston uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, NOTMlar boshqaruvida ichki auditni joriy etish va uni xalqaro standartlar asosida shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu nafaqat moliyaviy barqarorlik, balki talabalarning ishonchini oshirish, grant va investitsiyalarni jalb qilishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston tajribasi va imkoniyatlar

O'zbekiston nodavlat oliy ta'lim muassasalari (NOTM) sonining keskin ortishi ta'lim tizimida muhim tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. 2017-yilga qadar atigi 5-6 ta NOTM faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 2024-yil holatiga ko'ra ularning soni 76 taga yetdi. Bu muassasalar nafaqat ta'lim xizmatlari bozorini kengaytirdi, balki xalqaro tajribalarni joriy qilish, xususiyl investitsiyalarni jalb

etish va ta'limda raqobat muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynamoqda. Shu bilan birga, moliyaviy boshqaruv, shaffoflik, samaradorlik va hisobdorlik mexanizmlarining rivojlanish sur'ati bu o'sishga mos kelmayapti. Ayniqsa, ichki audit tizimi bo'yicha O'zbekistondagi amaliyot sezilarli darajada sust.

Amaldagi holat tahlil qilinadigan bo'lsa, mamlakatdagi ko'pchilik NOTMlarda ichki audit bo'limi umuman mavjud emas. Mavjud bo'lgan hollarda esa u mustaqil emas, moliya yoki buxgalteriya bo'limi tarkibida faoliyat yuritadi. 2024-yil holatiga ko'ra, faqat bir nechta ilg'or universitetlar – Westminster xalqaro universiteti, Inha University in Tashkent, TEAM University – ichki audit xizmatini rasmiy ravishda tashkil etgan. Bu audit bo'limlari orqali o'tkazilgan tekshiruvlar natijasida moliyaviy hujjatlar yuritilishida aniq xatoliklar, xarajatlar smetasida samarasizlik va ichki nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi aniqlangan. Ammo bu holatlar hali umumiy sektor amaliyotiga aylangan emas.

Bundan tashqari, NOTMlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi va moliyaviy monitoringini yurituvchi yagona davlat organining mavjud emasligi ichki auditning institutsional asoslarini mustahkamlashga to'sqinlik qilmoqda. Ichki auditorlar tayyorlash, ularni sertifikatlash va faoliyatini baholash tizimi ham mavjud emas. Bu esa mavjud audit bo'limlarining professional salohiyati va samaradorligini keskin cheklaydi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston ichki auditni tartibga soluvchi milliy standartlarga ham ega emas, bu esa xalqaro tajribalarning mahalliy sharoitda samarali tatbiq etilishini murakkablashtiradi.

Shu bilan birga, mavjud imkoniyatlar ham e'tiborga molik. Avvalo, NOTMlar o'z faoliyatida tashqi grantlar, xorijiy sheriklar va investitsiyalarni keng jalb etayotganligi ichki audit tizimini joriy qilishga turtki bo'lishi mumkin. Bundan

tashqari, ayrim NOTMlarda boshqaruvning korporativ shakllari (audit qo'mitalari, Vasiylar kengashi) shakllangan bo'lib, bu auditning mustaqilligini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. Xullas, O'zbekistonda NOTMlarda ichki auditni joriy qilish uchun tashkiliy va huquqiy asoslar hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, mavjud bozor va boshqaruv talablari asosida bu tizimni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Xulosa

O'zbekiston nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimining joriy etilishi va takomillashtirilishi ta'lim sifati, moliyaviy boshqaruv va hisobdorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Xalqaro tajriba asosida shuni ko'rish mumkinki, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va Janubiy Koreyada ichki audit nafaqat moliyaviy nazorat, balki risklarni boshqarish, strategik qarorlarni asoslash vositasi sifatida faol qo'llaniladi. O'zbekistonda esa bu tizim faqat ayrim ilg'or universitetlarda mavjud bo'lib, umumiy sektor kesimida jiddiy kamchiliklar mavjud. Ichki auditorlarning yetishmasligi, standartlar va regulyator mexanizmlarning mavjud emasligi asosiy muammolardan hisoblanadi. Shu sababli, milliy ichki audit standartlarini ishlab chiqish, auditorlarni tayyorlash va ichki audit xizmatini NOTMlar boshqaruviga integratsiyalash zarur. Bu chora-tadbirlar ta'lim muassasalarining ochiqqligini, ishonchliligini va moliyaviy barqarorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini bosqichma-bosqich ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4958-son Qarori. 12.01.2021 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Nodavlat oliy ta'lim muassasalarining reyting ko'rsatkichlari haqida ma'lumot, Toshkent, 2024.
3. Internal Audit Standards Board. International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing. Institute of Internal Auditors (IIA), 2021.
4. Office for Students. Regulatory framework for higher education in England. London: OfS Publications, 2022.
5. DIIR – Deutsches Institut für Interne Revision e.V. Standards für die Interne Revision. Frankfurt am Main, 2020.
6. Ministry of Education, Republic of Korea. Audit results of private universities receiving national subsidies, Seoul, 2022.
7. National Audit Office (UK). Audit and risk assurance in higher education institutions. London: NAO Reports, 2021.
8. ACUA – Association of College and University Auditors. Best Practices for Internal Audit in Higher Education. Washington DC, 2020.
9. 한국교육부 [Korea Ministry of Education]. 사립대학 재정 지원 실태 및 감사 결과 보고서, 2023.
10. U.S. Department of Education. Financial Responsibility Standards for Title IV Participants. Washington DC, 2022.

11. OECD. Strengthening Integrity and Transparency in Higher Education Institutions. Paris: OECD Publishing, 2019.